

N. SZABÓ JÓZSEF

Tervezet a nemzeti műveltség átalakítására

Németh Lászlót mint gondolkodót nemcsak a kortársak egy része értette félre, magyarázta hamisan, hanem sokszor az utókor sem tudott mit kezdeni a nézeteivel. A rá való emlékezés azért is fontos, mert munkásságából sok mindent elhallgattak vagy rosszul értelmeztek. Ennek a hatalmas szellemi teljesítménynek ugyanakkor vannak vitatható részei, amelyekről viszont tudományos polémia kell folytatni.

Pluralista demokráciát akarunk megvalósítani, olyan rendszert, amelyben a legkülönbözőbb progresszív irányzatoknak is helyük van. Nemzetközi színvonalra szeretnénk felzárkózni úgy, hogy megőrizzük nemzeti karakterünket. Demokratizálási, modernizálási és nemzeti megújulási programunk kialakításakor ezért nem tekinthetünk el a Németh László-féle örökségtől. Mint minden örökséghez, az övéhez is kritikával kell közelíteni, s ami érték belőle, be kell építeni, ami idejétmúlt, a ma számára nem integrálható, azt meg kell haladni.

Ám erre az elemzésre nemcsak a téma mának szóló fontossága miatt van szükség, hanem azért is, mert Németh László 1945-ös oktatás- és tudománypolitikai koncepciója tudományosan még feldolgozatlan. A legitimitációs szempontoknak alárendelt kutatás nem tudott mit kezdeni az író-gondolkodó „elit”-elképzeléseivel; sokan úgy vélték: a minőség forradalmáról vallott felfogásával Németh nem volt képes arra, hogy létrehozza az elit- és a tömegkultúra egységét. Pedig ha alapos elemzés alá vesszük Németh László felfogását, kiderül, hogy nála ez az egység kimutatható.

A tanügyet meg kell reformálni

A háború befejezése után a magyar „progresszió” kísérletet tett arra, hogy a kor kihívásait megválaszolja, és az ország demokratizálásának és modernizálásának feltételeit megteremtse. A Magyarország felemelkedését akaró pártok előtt világos volt, hogy a demokratizálás és modernizálás csak akkor lehet igazán sikeres, ha a gazdasági, társadalmi és politikai átalakulást nem választják el a kulturális fejlődéstől. A magyar „progresszió” által célul kitűzött politikai

demokrácia feltételeinek megteremtése és a modernizációs stratégia megvalósítása az akkori szakmai ismeretekkel és kulturális szinttel, valamint szemlélettel nem lett volna megvalósítható. 1945-ben ellentmondás volt a kitűzött társadalmi-politikai célok és az oktatás elmaradott intézményrendszere között. A modernizálás nagy mértékben attól függött, hogy sikerül-e a legszélesebb és legdemokratikusabb alapon álló iskolareformot megvalósítani, és egy olyan iskolarendszert létrehozni, amely nemzetközi színvonalon álló ismeretanyagot közvetít. Az oktatásügy demokratizálása érdekében fel kellett számolni a részben antidemokratikus, feudális maradványokkal is terhelt iskolarendszert.

Az iskolák sem maradhattak a Horthy-korszak szemléletmódjának keretében. A politikai fordulat új szükségletei és a tudományos fejlődés perspektivikus igénye megkívánta, hogy új koncepciót alakítsanak ki az elsajátítandó ismeretekről és az alapvető műveltségről. Olyan oktatáspolitikára volt szükség, amely a demokrácia értékeinek megvalósítását segíti, annak kiépítését lehetővé teszi. Nem véletlen, hogy az oktatás 1945-ben az érdeklődés homlokterébe került. Az oktatásügy demokratizálása nem csupán kultúrpolitikai probléma volt, hanem elsődrendű politikai kérdés lett. Az oktatással szemben támasztott követelményekre reagálva, a nemzeti művelődés és a szükségszerű modernizáció követelményeit szem előtt tartva a különböző politikai erők oktatáspolitikai reformjavaslatokat készítettek, a korábban már kidolgozott elképzeléseiket továbbfejlesztették. A politikai erők többsége koncepciójának kialakításakor igénybe vette a pártokhoz közel álló szakértők segítségét is. A Nemzeti Parasztpárt programjának végleges formába öntése előtt például kikérte Németh László véleményét.

A Nemzeti Parasztpárt oktatáspolitikai tervei lényegében a Márciusi Front programját követték. Az 1944-es ideiglenes szervezeti szabályzat a párt egyik fontos célját az elnyomott parasztság kulturális felemelkedésében látta. 1945 elején jelent meg a „Mit akar a Nemzeti Parasztpárt?” című röplap, amely tíz pontban tartalmazta a párt programját, s állást foglalt az általános, ingyenes és az egész lakosságra kiterjedő közköztetés mellett.

A párt kultúrpolitikussait 1945-től ott találjuk az oktatási reform sürgetői között. Darvas József a Budapesti Nemzeti Bizottság április 11-i ülésén az egész iskolapolitika gyökeres átalakítását követelte. Véleménye szerint a „reakciót” hátrányosan érintő földre-

form után a következő lépés a közoktatás megtisztítása és teljes átszervezése lesz. Keresztury Dezső is iskolát sürgetett a föld mellé. A reformot az új hatalmi elit létrehozása szempontjából is sürgősnek tartotta. Véleménye szerint az új vezető rétegnek a forrásvidéke a megújult és felemelkedő parasztság, amelynek feladata betöltéséhez iskolára van szüksége. A paraszti felemelkedés előmozdítása érdekében Keresztury Dezső a hagyományos értelemben vett középiskolák és a polgári iskolák vidéki párjának, a paraszti polgárijának és a földművesek középiskolájának létrehozását is tervbe vette. Elképzelése szerint az új paraszti elitet úgy kell felnevelni, hogy ne osztályt neveljünk előítéletekkel és gyűlölködéssel, hanem népet, amely képes a nemzeti műveltség egészének befogadására és továbbadására. A parasztpárti politikus a mezőgazdasági szakképzés egész rendszerének kifejlesztését is sürgette. Ezeket az iskolákat hozzáférhetővé kívánta tenni a parasztság széles tömegei számára. A Nemzeti Parasztpártban aktívan dolgozó Illyés Gyula felkérésére készítette el a legrészletesebb reformtervet Németh László.

A tanügyi reform elsődleges célját a kulturális egyenlőtlenség megszüntetésében és a műveltség arányosabb elosztásában határozta meg. Felfogása szerint a reform kapcsolódik a földosztáshoz, az ipar államosításához és a szövetkezeti mozgalomhoz. Úgy látta, hogy a megvalósuló társadalmi egyenlőség közös műveltség nélkül nem jön létre. Ezt az élet által megkívánt közös műveltségi alapot viszont az új iskoláknak kell minél magasabb fokon megadni úgy, hogy felkészíti a társadalom minden rétegét a különböző irányokból érkező tömegkulturális hatások és szokások befogadására. Németh László a közös műveltségi alap kialakítása szempontjából fontosnak tartotta az oktatási rendszer átalakítását, de nem értett egyet a nyolcosztályos iskola létrehozásával.

Első és legfontosabb ellenérve az volt, hogy ez az elképzelés már biológiai okokból is megkérdőjelezhető. Vizsgálatai szerint az alsó és felsőbb fokú oktatás között a természetes határ a 12. év. Tanulmányi szempontból is 12. évre tette a korszakhatárt, amit azzal indokolt, hogy az elemi iskolában nincs szelekció. A nyolcosztályos általános iskolát azért is ellenezte, mert megvalósulása esetén a középiskolai oktatásra kevés lesz a négy év, abban a képzés túlszűfolttá válik. Úgy látta, hogy a nyelvtanulást és a magasabb szintű matematikaoktatást nincs értelme az elemiben elkezdni, a négyosztályos középiskolában viszont

már késő. A legfontosabb kifogása Németh Lászlónak az általános iskola ellen az volt, hogy társadalmi céljait sem éri el. Véleménye szerint a tovább nem tanulók visszatartják a továbbtanulni szándékozókát, de végül mégis lemaradnak mögöttük. Németh László a megoldást abban látta, ha a hatosztályos elemi után a gyengébb tanulók háromosztályos ipari, illetőleg mezőgazdasági szakelemibe kerülnek. A továbbtanulók pedig négyféle hatéves középiskolákban, ipari, mezőgazdasági, adminisztratív és értelmiségi iskolákban folytatnák tanulmányaikat. A középiskolák tantárgycsoportjai nagyjából azonosak lennének, csak százalékos arányuk lenne más.

A szervezeti reformok megvalósítását a 18 éves oktatási korhatárban vélte elérhetőnek. Megítélése szerint a kvalifikált munkaerő növekedése szükségessé teszi az érettségizettek számának növelését. Fontosnak tartotta a lányok továbbtanulásának elősegítését is. A műveltség szempontjából a leghátrányosabb helyzetben lévő parasztság felemelése érdekében Németh László állást foglalt a mezőgazdasági középiskolák elterjesztése mellett. A középiskolai oktatással szembeni kihívást a tananyag átszervezésétől vélte megoldhatónak. Németh László sem kívánt új tárgyakat beiktatni, csupán azok ésszerű összevonásával akart a követelményeknek megfelelni. A tudományban immár végbe ment integrációnak megfelelően az iskolai tanításban csak négy vagy öt integrált tárgy maradt. Ezek: 1. matematika–fizika–vegytan, 2. biológia, 3. történelem, 4. nyelv. E tárgycsoportok keretében a maguk összefüggésében oktatnák a korábban differenciálódott tantárgyakat. Németh László a tantárgyak összevonásánál is fontosnak tartotta a „tudásszerkezet” megváltoztatását, modernizálását. A memorizált lexikális tudás helyébe a mozgékony gondolkodást állította. Az átalakított középiskolai oktatás keretében újszerűen kívánta beilleszteni a mezőgazdasági és ipari munkát is.

Néhány idealisztikus-utópisztikus elképzeléstől eltekintve Németh László szakmailag jól kidolgozott koncepciót készített. A szakmai érvek ellenére elgondolásai nem integrálódtak sem a parasztpárti programba, sem az országos oktatási reformjavaslatba. Németh Lászlónak az iskolaügy demokratikus átalakítására vonatkozó elképzelései lényegében nem tértek el az NPP felfogásától, a párt a programot mégsem tette magáévá. Az elutasítás legfőbb oka az volt, hogy a programkészítő nem értett egyet az általános iskola létrehozásával, mint a demokrácia egyik legfontosabb politikai célkitűzésével.

Vele szemben az NPP és általában a pártok az oktatás reformját elsődlegesen politikai feladatnak tartották, annak ellenére, hogy a reform által felmerülő szakmai kérdésekkel is foglalkoztak. A kiépülő pluralista demokrácia egyik fontos feladata volt, hogy a pártok elképzeléseinek eredőjét megtalálja, az eddig meg nem jelent törekvéseket kezelje, illetve a javaslatok terén konszenzusra jusson. A koalíciós pártok oktatáspolitikai elképzeléseiről megállapíthatjuk, hogy a politikailag és világnézetileg tagolt pártok oktatáspolitikai konfliktusba nem kerültek. A politikai harc ellenére a demokratikus célok érdekében az oktatás területén konszenzust teremtettek. 1945-ben valamennyi párt egyetértett abban, hogy az elavult oktatási rendszert fel kell számolni, és egy korszerű iskolarendszert kell létrehozni. Ekkoriban az oktatás átalakításának igényét elsősorban ideológiai értékekre hivatkozva kívánták végrehajtani. Minden párt ideológiai elképzelésének részét alkotta egy hangsúlyozottan demokratikus oktatási rendszer létrehozásának szükségessége. 1945-ben ennek alapja a nyolcosztályos általános iskola volt.

Az NPP vezetői és kultúrpolitikusai nyilatkozataikban egyértelműen az általános iskola mellett érveltek. Az 1945. augusztus 1-én nyilvánosságra hozott „A Nemzeti Parasztpárt kiskatéja” című pártprogram az egyik legfontosabb feladatnak a nép általános műveltségének emelését tartotta, ezért kötelezővé kívánta tenni a nyolcosztályos népiskolát. Ennek alsó tagozati tananyaga megfelel az elemi iskolák tananyagának, a felső négy osztály pedig helyettesíteni fogja a polgári és a gimnázium alsó négy osztályát. A kötelező általános iskolára épül a négyosztályos középiskola. Aki tanulmányaiiban megfelelő eredményt mutat fel, az beiratkozhat az egyetemre. Az NPP az ingyenes oktatás mellett foglalt állást, leszögezte azonban, hogy ez írott malaszt marad mindaddig, amíg anyagilag nem siet a társadalom a legszegényebb rétegei, a parasztnak és munkások fiainak segítségére. A párt a továbbtanulás feltételeit azzal is biztosítani akarta, hogy az iskolák mellett internátusokat, diákotthonokat kívánt felállítani, ahol a tehetséges, szegény sorsú gyermekek ingyen ételmezt, lakást, és ha kell, ruhát is kapnak.

A II. világháborút követő nemzetközi balratolódási folyamatban az oktatáspolitikai világszerte terjedő tendenciája a demokratizmus, a demokratikus jelleg hangsúlyozása. A demokratikus ideológiai értékek előtérbe kerülése ezért sem lehetett véletlen Magyar-

országon. A háború utáni „szabadabb” és „demokratikusabb” légkörben a legtermészetesebb volt a tömegeknek és a demokratikus pártoknak az a célkitűzése, miszerint az osztályok szerinti elkülönülést tükröző iskolarendszert helyett csupán életkorok szerint tagozódó iskolarendszert kell megvalósítani. Az általános iskola létrejötte több volt, mint kultúrpolitikai probléma, politikai ügyvé vált, a demokratikus pártok második földreformnak tartották, ezért a kérdés a politikai harc keresztútjába került.

A politikai és ideológiai érvekkel alátámasztott nyolcosztályos iskola létrehozását nem lehetett kétségbe vonni. Az általános iskola 1945. augusztus 18-i felállításával az volt a cél, hogy magasabb színvonalra emelje az állampolgárok alapműveltségét, minden gyermek számára egyenlő művelődési jogot és indulási helyzetet garantáljon. A nyolcosztályos iskola az egymásra épülő iskolatípusokkal elvileg mindenki számára biztosította a társadalmi felemelkedés lehetőségét.

Létrehozása után is minden koalíciós párt, így a Németh Lászlóhoz közel álló Nemzeti Parasztpárt is az általános iskola híve maradt. Veres Péter pártelnök az Embernevelés kérdésére válaszolva elmondotta, hogy a földreform után ez az első nagy kérdése a magyarságnak. Emberré és művelt magyarrá kell tenni az eddig földtelen és jogtalan szegény parasztnak. Keresztury Dezső 1946. április 26-i, *Művelődéspolitikánk irányelvei* című előadásában a kultúrpolitika legnagyobb eredményének szintén a nyolcosztályos általános iskolát tartotta.

Az új iskola megítélésénél nemcsak a politikai szempontok voltak a meghatározók. Az általános iskola által biztosított ismeret 1945-ben még széles rétegek által meghódítandó tudás volt. Nem véletlen, hogy az érdekek és az oktatáspolitikai törekvések elsősorban az általános iskolához fűződtek. Az általános iskola nemcsak a legszegényebb rétegeket felelt meg, hanem megváltoztatta, részben meg is szüntette a regionális kulturális hátrányokat. A nyolcosztályos iskola elsősorban a vidék, a falu felemelését segítette. A legnagyobb elismerést azzal aratta, hogy mindenkinek biztosítani akarta azt a műveltséget, amit korábban a polgári iskola a kispolgárságnak nyújtott. A kulturális esélyegyenlőség megteremtése 1945-ben helyes politikai program volt. Sokan úgy gondolták, hogy az új iskolarendszer biztosítja számukra a felemelkedést, a kedvezőbb társadalmi pozícióba való jutást. Az általános iskola megteremtésekor ab-

ban bíztak, hogy az új oktatási rendszer egyenlő esélyt teremt mindenki számára a képességek kibontakoztatásához, és elősegíti a társadalom kulturális felemelkedését. Ugyanakkor kulturális és társadalmi érdek is fűződött volna ahhoz, hogy az elitiskolák is fennmaradjanak. Szükség lett volna olyan iskolákra is, amelyek a minőségi képzést segítik. Németh László gondolkodásában a minőség forradalma a nemzet életének minden területén a kedvező sorsalakítás legfontosabb feltétele. Rendszerváltozás és modernizáció idején az oktatáspolitikának ezt tolerálnia kellett volna.

A politikai pártok nézeteitől eltérő oktatáspolitikai felfogások 1945-ben azonban nem realizálódtak, mert egyetlen jelentős politikai erő sem állt mögöttük. A nem elsődlegesen ideológiai-politikai érvek alapján álló, szakmai szempontokat hangsúlyozó reformjavaslatok a hangsúlyt a differenciálásra, az individualizálásra helyezték, ezért támogatást nem remélhettek. Németh László reformelképzeléseinek „sikertelenségét” sem részbeni utópisztikus-idealisztikus jellegével kell magyarázni, hanem azzal, hogy a demokratikus célok megvalósítása közben – amivel ő is egyetértett – nem kapott fontosságának megfelelő helyet az elitképzés, a minőségi oktatás. Az oktatáspolitikai hiányossága, hogy a „kisebbség” érdekét kifejező kultúrára nem helyezett hangsúlyt, ápolását már a pluralizmus idején elhanyagolták.

A felsőoktatás komplex átalakítása

Az oktatásügyhöz hasonlóan a felsőoktatásban is olyan reformokra volt szükség, amelyek révén egyetemi-főiskolai rendszerünk képes lesz megfelelni a demokratikus átalakulás és a korszerű oktatás követelményeinek. A felsőoktatás struktúrájának átalakítása a természettudományi, műszaki-agrártudományi és közgazdasági képzés fejlesztését, kereteinek bővítését igényelte volna. Mindazok, akik egy demokratikus Magyarorszáért küzdöttek, természetesnek tartották ezen a területen is a reformokat. A felsőoktatás átalakításával kapcsolatos elképzeléseiket ideológiai értékeket, politikai szempontokat és szakmai követelményeket szem előtt tartva kívánták végrehajtani.

Az első egyetemi reformtervek 1945 áprilisában a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt kezdeményezésére, a debreceni nevelők szakszervezetének kétnapos értekezletén hangzottak el. A debreceni tanácskozáson a

„demokratikus oktatáspolitikai” által támasztott követelményeknek megfelelő felsőoktatási reform szükségességét fogalmazták meg. Olyan reformot sürgettek, amely érinti az egyetemek ideológiai-pedagógiai szemléletét, szakmai-tudományos jellegét. Ha nem is teljes mélységben, de összegezték a magyar pedagógusképzéssel kapcsolatos igényeket. A pedagógusképzés reformját valamennyi koalíciós párt szükségesnek tartotta. A pártok reformjavaslatai azonban többnyire az általánosságok szintjén fogalmazódtak meg, a pártok véleményét is tükröző, nem egy esetben felkérésre készült „szakértői” reformelképzelések viszont sokoldalúan kidolgozott reformtervek voltak.

A felsőoktatás ágazatai közül a pedagógusképzést érte a legnagyobb kihívás, ezért a koalíciós pártok is erre a területre összpontosították erőfeszítéseiket. Nem véletlen, hogy itt artikulálódtak a politikának a magyar felsőoktatás átalakítására vonatkozó leglényegesebb elképzelései.

Oktatáspolitikai reformjavaslatával együtt, annak szerves részeként készült el Németh László felsőoktatáspolitikai koncepciója. Az alsó- és középfokú oktatás átalakításánál megnyilvánuló „másság” itt tetten érhető volt. Németh László a hatékony és színvonalas oktatás megvalósítása érdekében több, az egyetemi oktatásban kialakult forma radikális megváltoztatására tett javaslatot. Többek között nem értett egyet azzal, hogy egy tíz-tizenkét hetes szemeszterben a hallgatók olyan előadásokat hallgatnak, amelyek anyaga a könyvtárakban is megtalálható, olyan ismereteket kapnak, amelyeket a könyvből is el lehet sajátítani. A felsőoktatás színvonalának emelkedését várta a felvételi vizsga bevezetésétől. Úgy ítélte meg, hogy ily módon egy évet nyerhetnek a magasabb szintű képzésre, és feleslegessé válnának az olyan vizsgák, amelyek színvonala nem üti meg az érettségi szintjét sem.

Németh László javasolta az egyetemi oktatás decentralizálását. Kezdeményezte, hogy az alacsonyabb beosztású kiváló oktatókat fokozottabban vonják be a munkába. A professzorok feladata ebben a rendszerben a példateremtés lett volna – az előadáson keresztül. Egyetemi reformelképzelése szerint a középiskolák az egyetemre készítenének fel, ezért az értelmiségi középiskolára épülne a humán egyetem, amelynek nyelvi, történelmi, jogi és politikai osztályai lennének. A természettudományi képzésre épülne a biológiai és műszaki egyetem. A mezőgazdasági egyetemek a gazdasági iskolákból kapnának utánpótlást.

lást. Az adminisztratív középiskolák fölött is működhetne a „soványabb” egyetem.

Az egyetemi képzést rendkívül nyitottá kívánta tenni. Mivel az egyetemi tanulmányok feltételének a felvételit tartotta, úgy ítélte meg, hogy mindenki bárhová bekerülhet, például a borbélyból is lehet orvos, ha a felvételi vizsgát letette. Több elképzelése a hagyományos struktúrát teljesen megváltoztatta volna. Tervezete szerint minden egyetemen háromféle képesítés lett volna szerezhető: elméleti, gyakorlati és tanári.

A pedagógusképzésre vonatkozó elképzelései minden korábbi formát tagadtak. Az általa elgondolt képzési mechanizmusban az orvos, a technikus, a mérnök, az agrármérnök is tanár lett volna, mégpedig elméleti tárgyak tanára. Elképzelését azért tartotta újszerűnek, mert eddig csak egy fakultás nevelte a „nemzet műveltjeit”, most viszont az összes kar képezné a pedagógiai hajlamú fiatalokat (az egyetlen kivétel ez alól a jogi fakultás). Az egyetemi képzés hatéves. Ebből az első három vagy négy évben mind a három ág – elméleti, gyakorlati és tanári – együtt haladna, s csak azután válnának szét.

A hatéves, magasabb képzettséget adó intézmények mellett működött volna a hároméves, alacsonyabb képzést nyújtó főiskola, mert nem minden értelmiségi feladat ellátása igényel egyetemi szintű felkészültséget. Ezek a főiskolák az egyetemekhez tartoznának. Az orvosi egyetemhez tartozna a gyógyszerészeti, a védőnői, esetleg az állatorvosi főiskola, a történeti-nyelvi egyetemhez pedig a tanítóképzők, a testnevelőképzők, az újságíróképzők stb.

Indokoltnak tartotta a zenei, művészi, színészi, esetleg az építésmérnöki főiskolák egy Művészegyetem keretében történő összevonását, amely magába foglalhatná a történeti-nyelvi szakot is, hiszen „történeti gyökerekkel” ezek éppúgy a „történelemben helyezkedtek el”, mint az irodalom. Az pedig, hogy az iro-

dalmárok is művészek legyenek, legalább annyira, mint az ének- és rajztanárok, nem magas követelmény. Németh László fontosnak ítélte, hogy biztosítsanak a nem hagyományos formák között továbbtanulni szándékozók számára is lehetőségeket, hogy mind kevesebb tehetséges ember kallódjon el.

Megállapíthatjuk, hogy minden idealizmusa és utópisztikus vonása ellenére Németh László reformjavaslata volt 1945-ben a legkidolgozottabb felsőoktatáspolitikai koncepció. Annak ellenére, hogy a legradikálisabb változtatások Németh Lászlónál fogalmazódnak meg, mégis nála érvényesült leginkább az universitasban való gondolkodás. Annak ellenére, hogy tervezete nagyon sok érdekes, előremutató, az integrált oktatást elősegítő elemet tartalmazott, a kultúrpolitika nem adaptálta. Ugyanígy nem vezették be a többi, különböző helyekről érkező reformjavaslatot sem. A tervezett reformok elmaradásában a megfelelő pénzügyi-politikai feltételek hiánya mellett nem kis szerepet játszottak az egyetemi rendszer hagyományos struktúrájához ragaszkodó oktatói csoportok. A felsőoktatás fejlesztése azonban a gazdasági fejlődés

egyik alapkérdése is, amit a modernizálást sürgetők ekkor még nem artikuláltak, mert a gazdaság részéről ekkor még nem fogalmazódott meg a magasabbban képzett szakemberek iránti szükséglet. Nyomás a magyar felsőoktatást csak a pedagógusképzés területén érte, de ott sem valósult meg az átalakítás.

*

Németh László kultúrpolitikai elképzelései a „szocializmus” időszakában nemcsak hogy nem valósultak meg, hanem ellenségessé is váltak. A hatalom számára mint író is mellőzötté vált, munkássága hosszabb ideig nem kapott nyilvánosságot. A történelem azonban igazságot szolgáltatott az egyik legnagyobb magyar írónak és gondolkodónak.

Gy. Szabó Béla: Apáczai Csere János, 1946
(Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)